

AZERBAYCAN'IN KADIN ZİYNET EŞYALARI

Azerbaycan'ın XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarında geleneksel kadın kostümleri çeşitli ziynet eşyalarıyla tamamlanmaktaydı. Bu takılar esasen dekoratif amaçlıydı. Ancak aynı zamanda, bu

Göğüs altın süsleme "Kuran kabı". 19. yy. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

takılar sayesinde, kadının hangi sosyal tabakaya ait olduğu, onu statüsü, takı taşıyan kadının hangi tarihi ve etnografya bölgesinden olduğunun yanı sıra medeni durumunu belirlemek mümkün idi.

Takılar yüksek yapım tekniği ve zengin süsleme ile seçilmekteydi. Azerbaycan'ın kuyumculuk zanaatında binyıllık geleneklerin izleri sürüyor ki, arkeolojik kazılar zamanı bulunan sayısız takılar bunu kanıtlamaktadır.

M.Ö. VII yüzyılın altın ve gümüş takıları şekline, bazen de üretim tekniği ile XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarındaki takıları hatırlatıyor:

hilal küpeler; iri tanelerden lehimlenmiş üçgenli halka şeklinde küpeler; iri taşlardan oluşan küpeler; kafes oyma ile çerçevelemiş iri taştan oluşan küpeler; birkaç sıra halinde dizilmiş, çift mühürlenmiş küçük tabaklardan taçlar. Bu taca şekil ve işçilik tekniğine göre, XIX ve XX yüzyıllarda Nahçıvan bölgesinde zengin aile kadınları arasında yaygın olan boyun süsü "çaçık"a çok benziyor. Arkeolojik materyallerde kemer, bilezik, çeşitli kolye ve düğmeler zengin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (1, s.11-12; 2,s.80; 3). Zamanla, kuyumculuk zanaatı mükemmelleşmiş, takılar, üretim tekniği ve tasarım açısından daha da zarif hale gelmiştir. Azerbaycan'ın eski kuyumcularının eşitli metal işleme – döküm, dövme, savatlama, granül, telkari – yöntemleri vardı.

Azerbaycan'da çalışmalarıyla özellikle Bakü, Şamahı, Gence, Şeki, Nahçıvan ve Şuşa kuyumcuları ünlü idi (4, s.26; 2, s.80). Bakü ustalarının emaye ile işlediği takılar çok değerliydi. Gümüş kemerlerin üretiminde geniş biçimde gravür ve savat kullanılmaktaydı. Kemerlerin

“Piyale zil” küpe. Altın, emaye. 19. yy. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

levhaları, plak ve düğmelerinin üzerine gravür ve savatla küçük bitkisel süslemeler işleniyordu. Bakü ve Şeki kuyumcuları, savatla kaplı mücevherlerin üretiminde en iyi ustalar olarak kabul edilmekteydi. Dağıstan’dan Azerbaycan’a gelen ve buradaki atölyelerde çalışan ustaların da rolü çok büyüktü. Genellikle onlar gümüş üzerine çalışıyor ve savatla süsleme sanatına sahiptiler. Nahçıvan kuyumcularının çalışmalarına zarif damgalama özgü idi.

Özellikle zengin tabakanın kadınlarına yönelik olan ince altın mücevherler mahir ustalar tarafından hazırlanıyordu. Kaş kadınların büyük bir kısmı ise gümüş takılar kullanmaktaydı. XX yüzyılın ilk üçte birlik döneminde kadınlar halen de geleneksel takılar takmaya devam ediyordu. 20-30’lu yılların fotoğraflarında biz sık sık, gümüş kemer, gerdanlık ve kötülüklerden korunma amaçlı olan çeşitli boncuk kolyeler takmış köylü kadınları görüyoruz. Fotoğraflarda daha az sıklıkla baş süslemeli kadınları görmekteyiz. XX yüzyılın ikinci yarısında bir dizi geleneksel süslemeler kullanımdan kaldırılıyor, onların yerine daha modern süslemeler geçir.

XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarında geleneksel kadın mücevherlerini amacına göre baş, boyun ve göğüs, bilek ve bel olarak ayırmak mümkündür. Bununla birlikte, mücevherlerin her bir grubu, farklı amaç ve şekle sahip olan takı tiplerine ve çeşitlerine ayrılmaktadır.

Baş takıları XIX yüzyıl ve XX yüzyılın ilk üçte birlik döneminde büyük çeşitliliği ile seçiliyordu. Gerçi onlar başlarına örtü sabitleyiciydi, ama yine de onlar büyük ölçüde dekoratif karakter taşıymaktaydı. Baş takıları kategorisine alın, şakak ve kulak takıları aittir. Alın süslemeleri geniş yaygın olup önemli çeşitliliği ile seçilmekteydi. Onları üç tipe ayırmak mümkündür. Birinci tipe, farklı yöntemlerle bağlanmış örtüleri kadınların başlarında sabitleyen “garmag” (yani kanca) takılar aittir. Kancalar genellikle sikkelere lehimleniyordu. Kancanın ikinci tipi, Azerbaycan’ın Şeki ve Zakatala bölgelerinde geniş bir şekilde yaygındı. Bu, çift örgülü ve 10-12 cm uzunluğundaki zincirin 5-6 sırada üç

yönde çekildiği büyük bir madalyondu. Bu zincirler büyük kancalara takılıdır. Kancanın biri tepeye, diğer ikisi ise başın iki yanına takılıyordu (5, s.91). Üçüncü tipe ise, alının üzerine takılan ve dekoratif amaçlı “alınlık” adlanan takılar aittir (6,s.79). Giriftli altın “alınlık” Bakü ve Şamahı’da daha çok “silsile” olarak bilinmekteydi. Alın takısının bu tipini genellikle zengin aileden olan şehir kadınları takıyordu. Bu nedenle, “silsile” çok da yaygın değildi – bu takını genellikle Bakü, Şamahı, Nahçıvan ve Kazah’ta takıyorlardı.

Balaken ve Zakatala bölgelerinde, miğferi andıran alın-baş takısı geniş bir şekilde yaygındı; bu takı “taç” (Avarca “keken”) adı ile biliniyordu (5,s.89). Taç, ucunda buta (gonca) şeklinde kolyeler olan üç sıra zincirlerin çekildiği, merkezde (alının ortasında) koni şeklinde yerleşen levhadan oluşuyor. Zincirlerin ucu, başa sabitlenen kancalardan oluşmaktadır. Merkezdeki levhanın üst kısmına zincir halkaları, ortasında dikey olarak lehimlenmiş tüp olan yuvarlak plak sabitlenmiştir. Tüpün içine, muhtemelen, tüy takıyorlardı. Tacı, genç evli kadınlar takıyordu.

Alın takı tiplerinden biri de, bez üzerine işlenmiş takılardır. Daha çok kırmızı renkte olan kadife, ipek ve satenden hazırlanan dar şerit üzerine çeşitli şekillerde altın ve gümüş plaklar dikiliyordu. Şirvan ve Kuba-Haçmaz bölgelerinde bu şeritler “çutguya” (baş giysisi) dikiliyor, ender hallerde alına bağlanıyordu. Bu nedenle, bu takı “çutgu önü” adlanıyordu. Bu süsleme Azerbaycan’ın Kuzey-Doğu bölgeleri için karakteristikti, Karabağ

“Piyale zil” küpe. Altın. 19. yy. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

ve Kazah bölgelerinde, “altın papak” ve “gabaglıg” adı altında bilinerek çok az bir şekilde yaygındı (7, c.91).

Ortaçağ'da şakak takıları geniş bir bölgede yaygınlaşmıştı, gerçi XIX yüzyılın sonlarında ve XX yüzyılın başlarında daha az kullanılmaktaydı. Günümüze kadar korunmuş ve “çenebent” olarak bilinen takının bu tipi geçmişte Nahçıvan bölgesinde daha çok yaygındı. Takı, genellikle, halkalarla birleştirilmiş çeşitli şekillerdeki küçük madalyonlardan oluşur. Kenarlardaki madalyonların ucunda kancalar vardır. “Çenebent” çene altından şakaklara doğru giderek yazmaya takılıyor. Zengin ailelerin kadınları altın “çenebent” takıyordu. Genellikle altın “çenebent” alın takılarına uygun olarak kullanılıyordu, XIX yüzyılın sonlarında zengin ailelerin

“Finegi” küpe. Altın. 19. yy. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

kadınlarının fotoğrafları bunu kanıtlamaktadır (2, s.85).

Abşeron ve Kazah'ta “boğazaltı” takıları geniş yaygındı.

Zakatala bölgesinde “mamasan” olarak bilinen ve “düymeçe” adlanan başlığın alt kısmının bir parçası olan şakak takısı geniş bir şekilde yaygındı.

Baş örtüsü takıları, kadınların ekonomik ve sosyal durumunu yansıtmaktaydı. **Baş takılarının her yerde takılması, kızlık çağından evli kadın konumuna geçmekle ilişkiliydi.** Daha pahalı ve karmaşık takıları çok daha genç yaştaki kadınlar takmaktaydı.

Baş süslerinden biri olan küpe, Azerbaycan'da XIX sonlarından itibaren geniş biçimde yaygınlaşmıştı.

Ancak bununla birlikte, küpenin çok da yaygın olmadığı bölgelerin de olduğunu kaydetmek gerekiyor. Bunlara Zakatala, Şeki ve Kuba-Haçmaz bölgeleri aittir, XIX yüzyılda küpe bu bölgeler için karakteristik değildi (5, s.91). Muhtemelen bu, hatta ev ortamında bile kulakların kapalı kaldığı başın özel örtülmesine bağlıydı. Küpe, Abşeron, Nahçıvan, Talış ve Karabağ bölgeleri için karakteristikti (9,s. 45). Daha ziyade büyük şehirlerde küpe takmak makbuldü.

Küpeler olağanüstü çeşitliliği ile seçilmekteydi. Onlar farklı şekiller, tasarım ve üretim tekniklere sahipti. Küpe tiplerinin çeşitliliği, onları kesin bir şekilde sınıflandırmayı engeller. Üretim şekline göre onları iki gruba – halka ve kanca olarak ayırmak mümkündür. Her iki tip ta eski dönemlerden bu yana bilinmektedir. Halka küpeler arasında “kırk düğme”, “haydari”, “üç düğme”, “beş düğme” küpeler daha çok yaygındı (8,s.97). Aynı zamanda, halka küpelere, XIX yüzyılın sonlarında az yaygın olan hilal küpeler (gümüş ve altından) de aittir.

Kanca küpeler arasında, birkaç sıra kolyeden oluşan telkari küpeler yaygındı. Bu küpeleri teşkil eden parçaların şekline göre onlar “armudu”, “gül”, “kase-zil” olarak adlandırılırdı. Bu küpeler genellikle altından yapılmış olup, nüfusun zengin kesiminden olan kadınlar tarafından kullanılırdı.

Şehirlerde olduğu gibi, köylerde de tek taştan – türkuaz veya yakut, bazen de camdan yapılmış küpeler önemli derecede yaygındı. XIX yüzyılda küpeler için

kıymetli taş olarak elmas da kullanılmaktaydı. “Kase-zil” ve “finegi” küpelerin boyalı mine ile kaplandığını da kaydetmek gerekiyor. “Kase-zil” küpeler, küçük kaseleri andıran ve birbiri üzerine yerleştirilmiş iki yarımküreden oluşuyordu (10,s.107). “Finegi” – boyalı emaye ile kaplanmış top kolyeli küpedir. “Kase-zil” ve “finegi” küpeler önemli derecede yaygın değildi, çünkü pahalı olması nedeniyle onları sadece zengin aileler kullanabilirdi. Küpe, bir süs tipi olarak XX yüzyılda daha çok yaygınlaşmaya başladı. Bu, küpelerin, giysinin kaybolan herhangi bir unsuru ile ilişkili olmadığı ve aynı zamanda, kadınların XX yüzyılın başlarında olduğu gibi başlarını örtmediği ile izah edilmektedir.

XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarında Azerbaycan kadınlarının boyun ve göğüs takıları önemli çeşitliliği ile seçilmekteydi. Her yerde boncuktan yapılmış gerdanlıklar yaygındı. Gümüş veya altın takılar özel günlerde takılırken, bu gerdanlıklar günlük kullanılıyordu. Çeşitli koruma amaçlı boncuklar ile uyumlu olarak takılan kırmızı akikten olan gerdanlıklar geniş yaygındı. Kem gözlere karşı kullanılan ve üzerinde beyaz noktalar olan siyah boncuk – “nazar boncuğu” özellikle daha geniş bir şekilde yaygındı. Arkeolojik kazılar zamanı ortaya çıkarılan boncuklar, çok eski zamanlarda bile akik, kalsedon ve yeşimin büyü gücüne inandıklarını tahmin etmeye imkan veriyor. Mercan ve küçük incilerden oluşan gerdanlık da kullanılmaktaydı. Mercan bir o kadar da yaygın değildi. Beş ve sekiz ipten oluşan incileri kullanmak gelenektendi. Nispeten büyük incileri altın boncuk veya damgalı plaklarla birlikte, XIX yüzyılda olduğu gibi XX yüzyılın ilk üçte birlik döneminde de kullanılmaktaydı. Arpa veya kakule şeklinde olan

damgalı boncuklar da çok yaygındı. Şekillerine göre onlar “arpa” ve “hil” (kakule) adlandırılırdı. XIX yüzyılın 30-50’li yıllarında, “nargile” adlanan yuvarlak şeklinde boncuklar yaygınlaşmaya başladı. “Nargile” genellikle küçük şehirlerde ve kırsal kesimlerde kullanılmaktaydı. Altın boncuklardan yapılmış olan gerdanlıklar pek çok da yaygın değildi, onları ancak zengin ailelerden olan kadınlar kullanıyordu. XIX-XX yüzyıllarda Nahçıvan bölgesinde, yukarıda belirtilenlerin dışında, “karabattak” ve “çaçık” adlanan boyun takısı kullanılmaktaydı. “Karabattak”, ara sıra olan siyah eşkenar dörtken boncuk ve altından oluşur, bu takı arkadan düğme ile bağlanarak boyunu sıkı sarıyordu. Nahçıvan bölgesinde ise altın boyun takısı “çaçık” geniş yaygındı (2,c.85).

Azerbaycan’ın Kuzey ve Kuzey-Doğu bölgelerinde gümüşten yapılmış göğüs takıları yaygındı. Kadının göğsünün hemen hemen tamamını kaplayan bu takılar ağırlığı ve önemli boyutlarıyla seçiliyordu. Bu takılar özellikle Zakatala bölgesi için karakteristikti. Burada göğüs takılarının üç çeşidi kullanılmaktaydı: 1. “boyunbağı”, 2. “kazayağı”, 3. “ilgek” (5,s.91). Göğüs takılarının hepsi gümüşten yapıldı. Yabancılar zarif önlükle kadınlar “kazayağı” takıyordu – takı, konturuna göre kazın ayağını andırmaktadır. Abşeron, Lenkeran bölgesi, Şamahı ve Gence’de altından yapılmış telkari gerdanlıklar geniş yaygındı. Onlar çeşitli figürlerden oluşuyordu: yıldız, balık, çiçek, hilal. Genellikle bu figürler iki-üç sırada yerleştiriliyordu.

El takıları Azerbaycan kadınının zarif kostümünü tamamlıyordu. Azerbaycan kadınının el takıları yüzük ve bileziklerden oluşuyordu. Bilezik kullanımının Azerbaycan’ın sadece bazı bölgelerinde yaygın

Kadın kemeri. Altın. 19. yy. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

olduğunu kaydetmek gerekiyor. Azerbaycan farklı bölgeleri için kendi yerel bilezik çeşitleri karakteristikti.

XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın her yerinde, boncuktan yapılmış "kolbağ" bilezikler yaygındı. Bu bilezikler, küçük boncuklardan ve nispeten büyük boncuklardan yapılmaktaydı. Gümüş bileziklerin kullanımı daha çok Azerbaycan'ın Kuzey bölgesi – Zakatala ve Kuba-Haçmaz bölgeleri için karakteristikti. Burada, uçları birbirine bağlanmayan halka şeklinde bilezikler kullanılmaktaydı. XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarında aynı bölgelerde, kapanmayan uçları ve lehimli telkari madalyonlu bilezikler yaygındı. "Boyunbağı", üzerinde birkaç sıra sikke kolyeler olan üçgen levhadan oluşuyordu. Levhanın üzerine genellikle akik oturtuluyor (5,c.91). Dağıstan'la komşu olan bölgelerde nadir olarak kalın gümüş çubuktan yılan şeklinde yapılmış ve uçları birbiriyle bağlanmayan bilezikler rastlanıyordu. Diğer bölgelerde, özellikle şehirlerde, XIX yüzyılın sonlarında, ayrı-ayrı unsurlardan – telkari madalyonlardan oluşan gümüş ve altın bilezikler çok az derecede yaygınlaşmaya başladı. Telkari işi bileziklerin bir başka türü de, kilitte veya çubukla bağlanan iki yarıdan oluşan bileziklerdi. Talış ve ona komşu bölgelerde çok az olarak, damgalı bir çift plaktan oluşan bilezikler yaygındı.

Kolye. Bu kolyenin her iki tarafının –ön ve arkasının süslenmiş olması da ilginçtir. 19. yy. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

El takılarına, kullanımı Azerbaycan'da çok eski bir gelenek olan yüzükler aittir. Yüzükler her yerde kullanılmaktaydı. Bazen gümüş yüzükleri, savat uygulayarak süslüyorlardı. Yüzükler için daha çok türkuaz taş kullanılmaktaydı. Ondandan sonra ise akik ve yakut gelirdi. Zengin ailelerden olan şehir kadınları, pahalı taşlardan yapılmış altın yüzükler takıyordu.

XIX yüzyıl ve XX yüzyılın başlarında şehirlerde, içine küçük elmas ve pırlanta taşlar oturtulmuş eşkenar dörtgen veya badem ("baklava yüzük") şeklinde yüzükler yaygındı. Elmas veya pırlanta taşlardan yapılmış "gül" şeklinde yüzükler de geniş yaygındı. Bazı taşların korunma amaçlı olarak kullanıldığını da belirtmek gerekiyor. Eskiden nişan yüzüğü takmak pek gelenek değildi. XX yüzyılın 20'li yıllarına kadar nişan yüzüklerini toplumun üst kesim temsilcileri, aydınlar takıyordu. 30'lu yıllardan başlayarak nişan yüzüğünün kullanımı yaygınlaşmaya başladı. 50'li yılların sonundan itibaren ise, nişan zamanı gelince nişan yüzüğü takmak geniş bir şekilde yaygınlaştı.

XIX yüzyılda Azerbaycan'ın etnografya bölgelerinde kadın kostümlerinde kemer önemli unsurdu. Bir gelenek olarak kemer, bayramlarda veya herhangi bir özel günde takılırdı. Genç gelinler kemerleri evden çıkarken günlük olarak kullanılmaktaydı. Metal detaylı kemerler Azerbaycan'ın Kuzey bölgelerinde – Kuba-Haçmaz, Şirvan, Şeki, Zakatala, Gence-Gedebey, Kazah ve Karabağ bölgelerinde geniş bir şekilde yaygındı (5,s.91). Kemerler, Talış ve Nahçıvan bölgesi için karakteristik değildi.

Üzerine birkaç sıra gümüş sikke dikilmiş deri kemerler ("pullu kemer") geniş yaygındı. Kemerlerin tokaları, genellikle, gravür ve savat tekniği ile bitkisel motiflerle süsleniyordu. Çok sık olarak kuş kafası tasvirlerine rastlanmaktadır. Üzerine gümüş detaylar dikilmiş deri, bazen de kumaş kemerler de yaygındı. Deri kemer üzerine dikilen detaylar kare, eşkenar dörtken, altı ya da sekiz yapraklı çiçek, yarıküre şeklinde düğmeler şeklinde oluyordu. Bu detaylar genellikle kabarık şekilde yapılıyor ve bu detayların kemere dikilmesi için iç

Kadın kemeri. Altın. 19. yy. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

tarafında ilikler bulunuyordu. XIX yüzyılın en sonlarında ve XX yüzyılın başlarında gümüş parçalardan oluşan tamamen metal kemerler yaygınlaşmaya başladı. Bu tip kemerlerin hepsinde ayar bulunuyor. Bu kemer, üzerine boncuklardan yapılmış dikdörtgen şeklinde telkari madalyonlar sabitlenmiş dikdörtgen şeklindeki gümüş levhalardan oluşuyor. Bakü, Şamahı ve Gence gibi şehirlerde zengin şehir kadınları, ince telkari işi madalyonlarla süslenmiş altın plaklardan oluşan kemer takıyordu (11, s.182). Bir çeşit bel süsü olan "bel bağı" Zakatala bölgesinde yaygındı (5, s.91). "Bel bağı" önlükle kullanılırdı, bu, belde bağlanan bağların yerini almaktaydı. Maddi duruma bağlı olarak "bel bağları" sikkelerden veya metalden yapılmış özel yarı kemer ve çoğu zaman gümüşten oluşmaktaydı. "Bel bağı", telkari kaplama ile tutturulmuş gümüş bir levhadan oluşuyordu.

XX yüzyılda Azerbaycan'da Avrupa tarzı takıların yaygınlaşmasına rağmen, modern Azerbaycan kuyumcuları geleneksel takıların üretimine bu gün de devam etmektedir.✿

Kaynakça

1. Асланов Г.М., Голубкина Т.И., Садыхзаде Ш.Г.. Каталог золотых и серебряных предметов из археологических раскопок Азербайджана. Баку, 1966.
2. Измайлова А.А. О народной одежде Нахичеванской зоны в XIX - начале XX века// Известия АН Азерб. ССР, 1981, № 2.
3. Халилов Д.А. Бронзовые пояса, обнаруженные в Азербайджане. //Материальная культура Азербайджана. Баку, 1962, т. IV.
4. Асадова С.А. Ювелирное искусство Азербайджана XIX-XX вв. Баку, 1971.
5. Измайлова А.А. Женская народная одежда Закатальской зоны в конце XIX - начале XX века. //Известия АН Азерб. ССР. Серия истории, философии и права. 1974, № 4.
6. Измайлова А.А.. Материалы этнографической экспедиции по народной одежде в Казахский и Таузский районы.//Археологические и этнографические изыскания в Азербайджане (1973 г.). Баку, 1974.
7. Измайлова А.А. Женские головные уборы Азербайджана. Азербайджанский этнографический сборник. №4, Баку, 1981.
8. Измайлова А.А. О народной одежде населения юго-восточных районов Азербайджана.// Известия АН Азерб. ССР. Серия общественных наук. 1964, №4, с.97.
9. Тагиев Р., Карахмедова А. Бусы Тальшской зоны. //Археологические и этнографические изыскания в Азербайджане (1977 г.). Баку, 1980, с.45.
10. Березин И.Н.. Путешествие по Дагестану и Закавказью. Казань, 1850, с.107.
11. Студенецкая Е.Н.. Одежда народов Северного Кавказа XVIII-XX вв. Москва, 1989, с. 182.